

присуджують за скоєне не більш як 2% притягнутих (у нас – 25%). Терміни ув'язнення в них рахуються місяцями, частіше тижнями, а в нас – роками.

Аналіз закономірностей вікового психічного розвитку дітей дозволив зробити висновок про те, що найважливішою внутрішньою причиною їх девіантної поведінки, є незадоволення провідних вікових потреб, стосовно яких зовнішні умови виступають як обставини або чинники, що обумовлюють і породжують внутрішню, безпосередньо деформуючу свідомість поведінки індивіда. Таким чином, щоб діти нормально розвивалися, необхідно створювати умови для задоволення їх провідних вікових потреб. А починати треба з самого раннього дитинства. Підлітки-девіанти – це вже результат неправильного виховання. А перевиховувати завжди сутужніше і дорожче.

Наші наукові пошуки не вичерпують означеної проблеми, тому наступними доробками будуть питання визначення соціально-правових позицій індивідуального впливу на підлітків; пошуки нових парадигм соціально-педагогічної взаємодії соціальних інституцій та кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева Г.М. Социальная психология: Учебник для высших учебных заведений. – М.: Аспект Пресс, 1999. – 376 с.
2. Бабкин Н.И. Социальная педагогика: Методические рекомендации. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 125 с.
3. Козубовська І.В., Товканець Г.Н. Соціальна профілактика девіантної поведінки: корекція відхилень у поведінці важковиховуваних дітей в процесі професійного педагогічного спілкування. – Ужгород, УЖДу, 1998. – 193 с.
4. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. Навчально-методичний посібник. – К., 1996. – 352 с.
5. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб.: ПитерКОМ, 1999. – 416 с.

УДК 371.03

О. В. Артюхова

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО СВІТОГЛЯДУ В УЧНІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Процеси, що відбуваються в культурній, науковій, економічній, політичній сферах українського суспільства так чи інакше позначаються на свідомості її громадян, зумовлюють потреби у вдосконаленні професійних вмінь, особистих якостей, здатності адаптуватися до змін тощо. Усе це спонукає до перегляду можливостей і особливостей тих чинників, які відіграють певну роль у становленні особистості.

Серед основних і найбагатших джерел впливу на людину важливе місце, як визначає наукова громадськість, належить мистецтву. Зокрема, Н. Миропольська розглядає цей засіб впливу на особистість, як необхідний, багатоаспектний і ефективний: “До мистецтва, ознаками якого є досвід, мудрість і натхнення, у пошуках істини й сенсу життя людина не може не звертатися. У процесі сприймання, усвідомлення та осмислення трагічного і комічного, прекрасного і потворного, піднесеного і низького виховується і розвивається особистість. Саме мистецтво покликане задовольняти одну з найвищих потреб людини – художню, яка інтегрує інтелектуальні, емоційні та моральні потреби” [1].

У давнину, коли почали з'являтися окремі художні зображення, невігядливі мелодійні спроби, прості візерунки на речах побуту, які пізніше стали основою для виникнення низки жанрів людської творчості, об'єднаних під назвою “мистецтво”, людина не замислювалась над тим, які важливі завдання воно буде вирішувати. Зараз науковці, культурологи, мистецтвознавці, розглядаючи мистецтво як культурне, історичне, соціальне

явище, виділяють низку функцій, які воно покликане виконувати. Серед основних О. Рудницька, зокрема, визначає виховну, розвивальну, а також досить актуальну в наш час – світоглядну [2]. І. Почечуєва підкреслює, що завдяки високохудожнім творам відбувається духовне збагачення людини, розвиток її творчої активності, а також осягнення нею художньої картини світу [2]. Отже, завдяки широкій системі образів і багатоаспектним можливостям впливу на свідомість людини мистецтво відіграє важливу роль у становленні особистості, зокрема у формуванні її художнього світогляду, що є пріоритетним завданням сучасної освіти.

Особливої актуальності проблема формування художнього світогляду набуває у період старшого шкільного віку, коли учні виявляють такі важливі риси, як прагнення до самовизначення, самовираження, самоствердження, усвідомлення свого місця у суспільстві. Старший шкільний вік – період, коли особистість усвідомлює і має змогу самостійно реалізувати свої можливості у сфері фізичного, інтелектуального, емоційного розвитку. Розуміння існування можливого простору для самовираження спонукає до вдосконалення свого досвіду, власних якостей тощо. Виникає потреба у пошуку більш досконалих систем впливу на особистість, розширенні кола доступних форм зосередження інформації, оволодіння новими методами і засобами осмислення дійсності. Старшокласник виходить на порівняно вищий рівень свого розвитку, коли про себе заявляє така особистісна риса, як сформований світогляд.

Якщо простежити процес формування світогляду учня від дошкільного до старшого шкільного віку, можна виявити суттєві особливості, які зумовлюють якісно відмінні підходи до проблеми у різних вікових групах. До певного часу сприйняття і освоєння дитиною дійсності відбувається у загальному, поверховому, відносно одноманітному логічному руслі. У дошкільнят інформація сприймається як належна, без внутрішнього неприйняття, заперечення, ускладненого процесу розгляду її як достовірної, правильної, гуманної тощо. З її накопиченням, коли з'являються помітніші та тісніші зв'язки між відомими фактами, поняттями, предметами, закономірними виявляються явища тотожності, повторюваності, несумісності, суперечності, протилежності окремих тверджень, ознак, предметів, визначень, що в результаті спонукає особистість до пошуку об'єднуючого начала, основи, розподілу, групування інформації, відбору, розрізнення протилежних утворень таких, як, наприклад, реальність і фантазія, знак і денотат. Відбувається усвідомлення існування таких ознак предметів і явищ, як неповторність, різноманітність, індивідуальність, протилежність, універсальність, також розуміння багатоманітності підходів до освоєння дійсності, що сприяє тому, що помітне місце займає критерій значеннєвості того чи іншого явища для особистості. Відбір здійснюється на основі ціннісних критеріїв, які складають особистісну систему цінностей.

Мистецтво, як джерело духовного збагачення людини, розширення її понять та уявлень, вдосконалення сенсорної сфери, логічного мислення, накопичення досвіду спілкування з прекрасним, втіленим в ідеальних образах, формах, формування художнього світогляду з розвитком особистості набуває нового, вагомішого та ширшого значення.

Художнє спілкування багатогранне, багатоаспектне, вимагає для досягнення певного ефекту від особистості ряду якостей. Художній світогляд особистості є якісно новим, суб'єктивним утворенням, яке своєю суттю передбачає неодмінну умову його формування – наявність суб'єктивної, власної, індивідуальної бази, на основі якої він буде створений. Мається на увазі наявність у людини розвинених належною мірою фізичних (стан органів сприйняття), психологічних (розвиток нервової системи, слухових, зорових відчуттів, пам'яті, уваги, мислення, мотиваційної й емоційної систем, вольових якостей, здатності сприйняття простору, величини, форми, руху, часу, кольору), розумових (розуміти, аналізувати, систематизувати, порівнювати, узагальнювати, відбирати, розмежовувати, розрізняти, робити висновки) якостей. Для того, щоб бути суб'єктом активного художнього впливу учень повинен мати певний рівень розвитку вказаних якостей, що суттєво позначається на дієвості такого впливу.

Як зазначає у своєму дослідженні Н. Нев'ярович, “у юнацькому віці виявляється потреба не просто стати схожим на свого кумира, а відбутися як особистість у такій самій мірі, що й улюблений письменник, спортсмен, герой історії чи мистецтва” [34 104].

Таким чином, можна говорити про наявність суттєвих особливостей, які відрізняють спілкування з мистецтвом дітей дошкільного віку (у яких спілкування відбувається переважно з такими творами мистецтва, як казки, загадки, оповідання, пісеньки, співомовки, скоромовки, примовлянки, танці, малювання, ліплення та ін.), молодшого і середнього шкільного віку (відповідно – оповідання, байки, приказки, вірші, драми, комедії, трагедії, пісні, а також твори таких жанрів мистецтва, як музика, хореографія, живопис, архітектура, та ін.), старшого шкільного віку (романи, повісті, драми, комедії, трагедії, епопеї, поеми та ін., а також творами таких видів і жанрів мистецтва, як музика, архітектура, декоративно-прикладне мистецтво, хореографія, скульптура, живопис та ін.), що виявляються не лише у складності і різноманітності творів мистецтва, що впливає на ступінь розуміння, якість і кількість інформаційного, емоційного навантаження, вимагає додаткових знань, умінь і навичок, а також в очікуваному результаті їх впливу, відмінності проблем, які вони актуалізують перед особистістю.

Так, якщо проаналізувати дитячу казку “Кіт і миша”, з якою знайомляться діти у дошкільному віці, ми бачимо, що вона розповідає дитині про існування таких людських якостей, як мудрість і хвалькуватість, яка з цих якостей варта наслідування, а яка – ні. Основне смислове навантаження твору – *повідомлення* про вади характеру, а виховне – спонукування, заклик дітей діяти, так, як зробив це позитивний герой казки, – тобто *наслідувати*.

Учні старшого шкільного віку знайомляться з оповіданням Е. Хемінгуея “Старий і море”, в якому постає цілий ряд глибоких морально-етичних і практичних проблем: взаємин людини і природи, людських взаємин, співчуття, чуйності, порядності, сили людського духу, фізичної та духовної стійкості, матеріальні проблеми. Старшокласник може *розмірковувати, співпереживати*, спираючись на існуючий власний життєвий досвід, свої почуття та систему цінностей, *прагнути бути схожим* у вчинках за силою духу і мужністю Старого, чуйністю – на хлопчика, що йому допомагав, або, навпаки, доводити недоцільність такої поведінки. Твір передбачає питання для глибокого обмірковування, які не виключають можливість різних підходів до їх вирішення (наприклад: Що найбільше спонукало Старого не припиняти виснажливу, небезпечну боротьбу з морем? Чи можна вважати когось переможцем чи переможеним? Які якості уособлює собою Старий (або хлопець)? Як би ви вчинили на місці Старого?).

Сприйняття письменника і учня у більшості не ідентичні: другий у процесі спілкування з твором щось залишає поза увагою, щось, навпаки, сприймає з підсиленою емоційністю, акцентує увагу на окремій проблемі, надаючи їй іноді більше ваги, ніж сам митець. У старшокласника вже з'являється у результаті спілкування з творами мистецтва не випадковий або довільний набір істин, висновків, уявлень, а спеціальний відбір необхідних фактів, аргументів, явищ у творі, що для нього є цікавими, важливими, актуальними, головними, а також, що є показником спілкування з мистецтвом на високому рівні – підбір, пошук рішень, ставлень, вирішень тієї чи іншої проблеми у творі мистецтва, яка є необхідною для задоволення його зацікавлень, розв'язання внутрішніх протиріч. Ряд властивостей учня впливають на те, наскільки він схильний до перетворення, модифікації у своїй уяві, творчого використання у процесі життєдіяльності даних художнього твору.

Отже, існує очевидний зв'язок, взаємозумовленість між інтелектуальною, психологічною, духовною зрілістю особистості і ступенем та якістю впливу художнього твору на неї. Будь-який навчально-виховний вплив на особистість дитини має здійснюватися з урахування особливостей її віку, зокрема психологічних, фізіологічних, розумових тощо. Слід зазначити, що процес формування художнього світогляду не обмежений певними віковими рамками, однак, проаналізувавши ряд наукових джерел у галузі психології, педагогіки, мистецтвознавства, ми прийшли до висновку, що найбільш ефективним

здійснення цього процесу очікується у старшому шкільному віці. Нами було визначено і розглянуто ряд чинників, які впливають на ефективність формування художнього світогляду у старшокласників: психологічний, креативний, мотиваційний.

Психологічний чинник. Відомо, що на ефективність формування художнього світогляду значною мірою впливають ті психологічні особливості, які властиві особистості у певному віці. Так, Б. Помиткін вважає, що “з 12 до 24 років починається період апробації надбаного досвіду через власні вчинки. Характерною особливістю цього віку є зниження інтелектуальної активності, відсутність бажання вчитися. Отже, для врахування даної особливості необхідно значно знизити інформаційне навантаження навчальної програми, а основні предмети подавати у формі, яка б розвивала **просторові уявлення, образне мислення**” [4: 35]. З урахуванням тверджень дослідника можна визначити старший шкільний вік як важливий для здійснення на учнів навчально-виховного впливу з метою формування художнього світогляду.

Мотиваційний чинник. В основі цього чинника покладені потреби учнів старшого шкільного віку у самовизначенні, самореалізації та самоствердженні. С.І. Гессен зауважував: “Без світогляду як життєвого ставлення суб’єкта до світового цілого, ставлення, яке включає в себе поряд з уявленнями про світ оцінку його з точки зору цінностей, а значить ідеал, без такого світогляду немає самосвідомості, а отже немає і буття людини як особистості” [5: 63]. Старший шкільний вік – період, коли дитина прагне перш за все самоствердитися, самовдосконалитися, визначитись у тому суспільно-історичному просторі, в якому знаходиться, а тому особливо гостро і рішуче відбувається в цей час становлення її світогляду як форми самовираження.

Серед основних мотивів старшокласників слід виділити мотив самовизначення, самореалізації та самоствердження.

Креативний чинник. Спілкування з мистецтвом має відбуватися не лише на основі художнього досвіду, накопиченого попередніми поколіннями, споглядання, але й на рівні творчого сприймання, генералізації та використання його у процесі духовно-практичної діяльності особистості. Учень старших класів вже має певну, хоч і порівняно незначну, систему уявлень про навколишній світ, систему цінностей та емоційно-чуттєвий досвід, які є основою для подальшого розумового та емоційного розвитку. Усвідомлення свого потенціалу зумовлює прагнення особистості більш активно брати участь у пізнанні навколишньої дійсності і мистецтва, а також спонукає до самореалізації у творчості.

“У підлітковому віці людина прагне багато осягти і узагальнити. Формування світогляду починається з тієї сходинки мислення, піднявшись на яку, людина немовби оглядає навколишній світ і в той же час відчуває себе як частину світу – активну, творчу силу”, – зауважував педагог В. О. Сухомлинський [6]. Отже, можна стверджувати, що учні старшого шкільного віку володіють необхідним потенціалом для успішного досягнення художньої картини світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика. – К.: Парламентське видавництво. – 2002. – 204 с.
2. Рудницька О. та ін. Інтегрований підхід до формування в учнів цілісної художньої картини світу // Початкова школа. – 2002. – № 5. – С. 28–32.
3. Невярович Н.Ю. Формирование нравственно-эстетического идеала личности старшеклассника в процессе изучения зарубежной литературы: Дис. ... канд. пед. наук. – Херсон, 1997. – С. 104.
4. Помиткін Е.О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1996. – 164 с.
5. Сиземская И.Н. Мировоззрение как ценность образования: С.И. Гессен, В.В. Зеньковский, И.А. Ильин // Педагогіка. – 2001. – № 1. – С. 63–67.
6. Сухомлинський В.О. Світогляд і переконання. Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 386–397.